Теорія ймовір. та матем. статист. Вип. 90, 2014, стор. 102–112

Teor. Ĭmovir. ta Matem. Statyst. No. 90, 2014, pp. 102–112

АСИМПТОТИЧНА ПОВЕДІНКА ІНТЕГРАЛЬНИХ ФУНКЦІОНАЛІВ МАРТИНГАЛЬНОГО ТИПУ ВІД НЕСТІЙКИХ РОЗВ'ЯЗКІВ СТОХАСТИЧНИХ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ

УДК 519.21

Г. Л. КУЛІНІЧ, С. В. КУШНІРЕНКО І Ю. С. МІШУРА

Анотація. Розглядаються функціонали $\int_0^t g(\xi(s))\,dW(s)$, $t \geq 0$. Функція g — дійсна і локально інтегровна з квадратом, ξ — єдиний сильний розв'язок стохастичного диференціального рівняння Іто $d\xi(t) = a(\xi(t))\,dt + dW(t)$, a — вимірна, обмежена, дійсна функція і $|xa(x)| \leq C$. Досліджується поведінка при $t \to \infty$ вказаних функціоналів, знайдено відповідний нормуючий множник та явний вигляд граничної випадкової величини.

Abstract. We consider functionals $\int_0^t g(\xi(s))\,dW(s)$, $t \geq 0$. Function g is real and locally square integrable, ξ is a unique strong solution of Itô stochastic differential equation $d\xi(t) = a(\xi(t))\,dt + dW(t)$, a is measurable, bounded, real function and $|xa(x)| \leq C$. The behavior of these functionals is investigated as $t \to \infty$, the appropriate normalizing factor and the explicit form of the limit random variable are established.

Аннотация. Рассматриваются функционалы $\int_0^t g(\xi(s))\,dW(s)$, $t \geq 0$. Функция g — действительная и локально интегрируемая с квадратом, ξ — единственное сильное решение стохастического дифференциального уравнения Ито $d\xi(t) = a(\xi(t))\,dt + dW(t)$, a — измеримая, ограниченная, действительная функция и $|xa(x)| \leq C$. Исследуется поведение при $t \to \infty$ указанных функционалов, найден соответствующий нормирующий множитель и явный вид предельной случайной величины.

1. Вступ

Нехай на повному ймовірнісному просторі $(\Omega, \Im, \mathsf{P})$ визначено одновимірний вінерівський процес $W(t)$ відносно зростаючого, повного за мірою P потоку σ-алгебр $\sigma(W(s), s \leq t)$, $t \geq 0$. Нехай функція $a\colon \mathbf{R} \to \mathbf{R}$ вимірна, обмежена і $|xa(x)| \leq C$ при всіх $x \in \mathbf{R}$. Відомо, що однорідне стохастичне диференціальне рівняння Іто

$$d\xi(t) = a(\xi(t))\,dt + dW(t), \qquad t \geq 0,\ \xi(0) = x_0 \tag{1}$$

має єдиний сильний розв'язок $\xi = \xi(t)$ і цей розв'язок є строго марківським процесом (див. [1], Теорема 4).

Припустимо, що коефіцієнт a задовольняє додаткову умову:

(A_1) існує стала c_0 така, що $2c_0 + 1 > 0$ і

$$\lim_{|x|\to\infty} \left[\frac{1}{x} \int_0^x va(v)\,dv - c_0 \right] = 0.$$

Означення 1.1. Розв'язок ξ рівняння (1) називається нестійким, якщо

$$\lim_{t\to\infty} \frac{1}{t} \int_0^t \mathsf{P}\{|\xi(s)| < N\}\,ds = 0$$

для довільної сталої $0 < N < \infty$.

2010 *Mathematics Subject Classification.* Primary 60H10, Secondary 60F17.

Ключові слова і фрази. Стохастичні диференціальні рівняння Іто, нестійкі розв'язки, асимптотична поведінка функціоналів мартингального типу.

Означення 1.2. Важаємо, що сім'я процесів $\{\zeta_T(t), t \geq 0\}$ слабко збігається при $T \to \infty$ до процесу $\{\zeta(t), t \geq 0\}$, якщо для довільного $L > 0$ міри $\mu_T[0, L]$, які відповідають процесам $\zeta_T(\cdot)$ на відрізку $[0, L]$, слабко збігаються до міри $\mu[0, L]$, яка відповідає процесу $\zeta(\cdot)$ на відрізку $[0, L]$.

Відомо (див. [2]), що за умови (A_1) розв'язок ξ рівняння (1) нестійкий і процес $\frac{|\xi(tT)|}{\sqrt{T}}$ при $T \to \infty$ слабко збігається до процесу $r(t) \geq 0$, який є розв'язком рівняння Іто

$$r^2(t) = (2c_0 + 1)\, t + 2 \int_0^t r(s)\, d\widehat{W}(s). \tag{2}$$

Зауваження 1.1. Процес $r(t)$ є бесселівським дифузійним процесом (див. [3]) із індексом $2c_0 + 1$ і перехідною щільністю

$$\rho(t, x, y) = \frac{1}{t(xy)^{\nu-1}} \exp\left\{-\frac{x^2 + y^2}{2t}\right\} y^{2\nu-1} I_{\nu-1}\left(\frac{xy}{t}\right), \tag{3}$$

де $\nu = c_0 + \frac{1}{2}$, I_ν — модифікована бесселівська функція. Цей процес при $-1 < 2c_0 < 1$ з відбиттям у точці нуль, при $2c_0 \geq 1$ точка нуль для нього недосяжна.

У даній роботі розглядається асимптотична при $t \to \infty$ поведінка функціоналів вигляду $\beta(t) = \int_0^t g(\xi(s))\, dW(s)$, де g — локально інтегровна з квадратом дійсна функція, ξ — розв'язок рівняння (1). Ця стаття є продовженням досліджень роботи [4], у якій розглядалась поведінка при $t \to \infty$ функціоналу $\int_0^t g(\xi(s))\, ds$, де g — локально інтегровна дійсна функція, ξ — розв'язок рівняння (1). Було доведено, що при виконанні певних умов випадковий процес

$$\beta_T^{(1)}(t) = \frac{1}{\sqrt{T}\psi(\sqrt{T})} \int_0^{tT} g(\xi(s))\, ds,$$

де неспадна функція $\psi(r)$, $r \geq 0$ — регулярно змінна на нескінченності порядку $\alpha > 0$, слабко (у рівномірній топології простору неперервних функцій) збігається при $T \to \infty$ до процесу вигляду

$$\beta^{(1)}(t) = 2b\left[\frac{r^{\alpha+1}(t)}{\alpha + 1} - \int_0^t r^\alpha(s)\, d\widehat{W}(s)\right], \tag{4}$$

$r(t) \geq 0$ — бесселівський дифузійний процес, що є розв'язком рівняння (2).

Для функціоналів вигляду $\int_0^t g(\xi(s))\, dW(s)$, де g — локально інтегровна з квадратом дійсна функція, ξ — розв'язок рівняння вигляду (1), у якому $\left|\int_0^x a(v)\, dv\right| \leq C$ при всіх $x \in \mathbf{R}$ асимптотична поведінка при $t \to \infty$ досліджувалась в роботах [5]–[9].

У роботі [5] знайдено достатні умови, при яких розподіл функціоналу

$$\beta_T(1) = \frac{1}{\sqrt{\sqrt{T}\psi(\sqrt{T})}} \int_0^T g(\xi(s))\, dW(s)$$

збігається при $T \to \infty$ до розподілу функціоналу $\eta\sqrt{\beta^{(1)}(1)}$, де η — нормально розподілена випадкова величина з параметрами $(0, 1)$, яка не залежить від $\beta^{(1)}(1)$,

$$\beta^{(1)}(t) = 2\left[\int_0^{\zeta(t)} |u|^\alpha \bar{b}(u)\, du - \int_0^t |\zeta(s)|^\alpha \bar{b}(\zeta(s))\, d\zeta(s)\right], \tag{5}$$

процес $\zeta(t)$ описує поведінку броунівської частинки у двошаровому середовищі, тобто $\zeta(t)$ є розв'язком рівняння

$$\zeta(t) = \int_0^t \bar{\sigma}(\zeta(s))\, d\widehat{W}(s),$$

$$\bar{\sigma}(x) = \begin{cases} \sigma_1, & x > 0, \\ \sigma_2, & x < 0, \end{cases} \qquad \bar{b}(x) = \begin{cases} b_1, & x > 0, \\ b_2, & x < 0, \end{cases}$$

$\alpha \geq 0$, $0 < \sigma_i < \infty$, $\int_0^t \mathsf{P}\{|\zeta(s)| = 0\}\, ds = 0$.

У роботі [10] було показано, що $\zeta(t)$ є однорідним марківським процесом з перехідною щільністю

$$\rho(t,x,y) = \begin{cases} \frac{1}{\sigma_1\sqrt{2\pi t}}\left[e^{-\frac{(y-x)^2}{2\sigma_1^2 t}} - \frac{\sigma_1-\sigma_2}{\sigma_1+\sigma_2}\, e^{-\frac{(y+x)^2}{2\sigma_1^2 t}}\right], & x \geq 0,\ y > 0, \\ \frac{2\sigma_1}{\sigma_1+\sigma_2}\cdot\frac{1}{\sigma_2\sqrt{2\pi t}}\, e^{-\frac{(\sigma_1 y-\sigma_2 x)^2}{2\sigma_1^2\sigma_2^2 t}}, & x \geq 0,\ y < 0, \\ \frac{2\sigma_2}{\sigma_1+\sigma_2}\cdot\frac{1}{\sigma_1\sqrt{2\pi t}}\, e^{-\frac{(\sigma_2 y-\sigma_1 x)^2}{2\sigma_1^2\sigma_2^2 t}}, & x \leq 0,\ y > 0, \\ \frac{1}{\sigma_2\sqrt{2\pi t}}\left[e^{-\frac{(y-x)^2}{2\sigma_2^2 t}} - \frac{\sigma_2-\sigma_1}{\sigma_1+\sigma_2}\, e^{-\frac{(y+x)^2}{2\sigma_2^2 t}}\right], & x \leq 0,\ y < 0. \end{cases}$$

Граничні розподіли вигляду (5) при $\zeta(t) = W(t)$ були вперше отримані в [11]. У роботі [6] отримано результати аналогічні результатам роботи [5] для функціоналів вигляду

$$\tilde{\beta}_T(t) = \int_0^t g_T(\xi_T(s))\, d\mu_T(s). \tag{6}$$

Тут $\mu_T(t)$ — сім'я інтегровних з квадратом мартингалів, для якої характеристика $\langle\mu_T\rangle(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} t$ при $T \to \infty$, а $\xi_T(t)$ — розв'язки стохастичних диференціальних рівнянь

$$d\xi_T(t) = a_T(\xi_T(t))\, dt + \sigma_T(\xi_T(t))\, d\mu_T(t).$$

У роботі [7] для функціоналів вигляду (6), у яких $\mu_T(t) = W_T(t)$ — сім'я вінерівських процесів, отримані необхідні і достатні умови слабкої збіжності при $T \to \infty$ до певних функціоналів від $\zeta(t)$.

Випадок функціоналу $\beta_T(1)$, у якому $\xi(t) = W(t)$, $\psi(\sqrt{T}) = 1$, а функція g^2 є інтегровною на всій осі, розглядався в [8]. У цій роботі аналітичним методом знайдено явний вигляд характеристичної функції граничного розподілу.

Поведінка функціоналів вигляду (6), де $\mu_T(t)$ — сім'я збіжних за ймовірністю, інтегровних з квадратом мартингалів, $\xi_T(t)$ — розв'язки стохастичних диференціальних рівнянь, розглядалась у роботі ([9], §5, гл. IX) при локально рівномірній збіжності підінтегральної функції.

Дана стаття побудована таким чином. Наступний розділ містить основні результати про слабку збіжність розглянутих у вступі функціоналів. У розділі 3 доведено допоміжний результат, що використовується при доведенні Теореми 2.1.

2. Основні результати

Позначимо

$$f(x) = \exp\left\{-2\int_0^x a(v)\, dv\right\}. \tag{7}$$

Теорема 2.1. *Нехай ξ — розв'язок рівняння* (1), *в якому коефіцієнт a задовольняє умову (A_1). Нехай також локально інтегровна з квадратом дійсна функція g є непарною і існують функції $\psi_i(r)$, $r \geq 0$, $i = 1,2$ — неспадні, регулярно змінні на нескінченності порядку $\alpha_i > 0$, $i = 1,2$ відповідно і сталі b, C такі, що виконуються умови:*

$$(A_2) \qquad \lim_{|x|\to\infty}\left[\frac{f(x)}{\psi_1(|x|)}\int_0^x \frac{g^2(u)}{f(u)}\, du - b\,\mathrm{sign}\, x\right] = 0,$$

(A_3)
$$\left|\frac{f(x)}{\psi_2(|x|)}\int_0^x \frac{|g(u)|}{f(u)}\,du\right| \le C,$$

(A_4)
$$\lim_{T\to\infty} \frac{\psi_2(\sqrt{T})}{\sqrt{\sqrt{T}\psi_1(\sqrt{T})}} = 0.$$

Тоді випадковий процес

$$\beta_T(t) = \frac{1}{\sqrt{\sqrt{T}\psi_1(\sqrt{T})}}\int_0^{tT} g(\xi(s))\,dW(s),$$

де процеси $\xi(t)$ *і* $W(t)$ *пов'язані через рівняння* (1), *слабко (у рівномірній топології простору неперервних функцій) збігається при* $T \to \infty$ *до процесу* $\beta(t) = W^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$. *Тут* $W^*(t)$ *— вінерівський процес,* $\beta^{(1)}(t)$ *має вигляд* (4) *при* $\alpha = \alpha_1$, *де процеси* $r(t) \ge 0$ *і* $\widehat{W}(t)$ *пов'язані через рівняння* (2), $W^*(t)$ *і* $\beta^{(1)}(t)$ *— незалежні.*

Доведення. Зрозуміло, що з непарності функції g випливає

$$\beta_T(t) = \frac{\sqrt[4]{T}}{\sqrt{\psi_1(\sqrt{T})}}\int_0^t g(r_T(s)\sqrt{T})\,d\widehat{W}_T(s),$$

де

$$r_T(t) = \frac{|\xi(tT)|}{\sqrt{T}}, \qquad \widehat{W}_T(t) = \int_0^t \operatorname{sign}\xi(sT)\,dW_T(s), \qquad W_T(t) = \frac{W(tT)}{\sqrt{T}}.$$

Оскільки $\int_0^t \mathsf{P}\{|\xi(s)| = 0\}\,ds = 0$ при кожному $t > 0$ (див. [12], гл. 6, §3, Лема 5), то $\widehat{W}_T(t)$ при кожному $T > 0$ є неперервним з ймовірністю 1 мартингалом з характеристикою $\langle\widehat{W}_T\rangle(t) = t$. Тому, за теоремою Дуба (див. [13], гл. 1, §1, Теорема 1), $\widehat{W}_T(t)$ при кожному $T > 0$ є вінерівським процесом відносно σ - алгебри $\sigma(W_T(s), s \le t)$.

Крім того, процес $\left(r_T(t), \widehat{W}_T(t)\right)$ задовольняє принципу А. В. Скорохода вибору збіжної підпослідовності ([14], §6, гл. I). Тому, не обмежуючи загальності, будемо враховувати (див. [4]), що для довільної підпослідовності мають місце збіжності $r_{T_n}(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} r(t)$, $\widehat{W}_{T_n}(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} \widehat{W}(t)$ при $T_n \to \infty$ і кожному $t > 0$. В роботі [2] доведено, що при виконанні умови (A_1) граничні процеси $\left(r(t), \widehat{W}(t)\right)$ задовольняють рівняння (2), при цьому для довільних $L > 0$, $\varepsilon > 0$

$$\lim_{h\to 0}\varlimsup_{T_n\to\infty} \mathsf{P}\left\{\sup_{|t_1-t_2|\le h;\, t_i\le L} |r_{T_n}(t_2) - r_{T_n}(t_1)| > \varepsilon\right\} = 0. \tag{8}$$

Зрозуміло, що збіжність (8) має місце і для $\widehat{W}_{T_n}(t)$. Нехай $\tau_{T_n}(t)$ — найменший розв'язок рівняння $\beta^{(1)}_{T_n}(\tau_{T_n}(t)) = t$, де

$$\beta^{(1)}_{T_n}(t) = \frac{\sqrt{T_n}}{\psi_1(\sqrt{T_n})}\int_0^t g^2\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\,ds.$$

При цьому $\tau_{T_n}(t)$ є марківським моментом відносно σ-алгебри $\sigma\left(W_{T_n}(s), s \le t\right)$, $t \ge 0$. Очевидно, що

$$\beta^{(1)}_{T_n}(t) = \frac{1}{\sqrt{T_n}\psi_1(\sqrt{T_n})}\int_0^{tT_n} g^2\left(\xi(s)\right)\,ds.$$

Згідно з Лемою 3.1 $\int_0^\infty g^2\left(\xi(s)\right)\,ds = \infty$ з ймовірністю 1. Тому при кожному T_n процес $\beta^{(1)}_{T_n}(t)$ з ймовірністю 1 досягає відповідний рівень.

Отже, $\beta_{T_n}(\tau_{T_n}(t))$ — послідовність вінерівських процесів (див.[13], гл. 1, §4, Теорема 3), які позначимо $W^*_{T_n}(t)$. Тому $\beta_{T_n}(t) = W^*_{T_n}\left(\tau^{-1}_{T_n}(t)\right)$, де $\tau^{-1}_{T_n}(t) = \beta^{(1)}_{T_n}(t)$, тобто

$$\beta_{T_n}(t) = W^*_{T_n}\left(\beta^{(1)}_{T_n}(t)\right).$$

Із доведення Теореми 2.2 в [4] випливає, що при виконанні умови (A_2) $\beta^{(1)}_{T_n}(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} \beta^{(1)}(t)$ при $T_n \to \infty$, де $\beta^{(1)}(t)$ має вигляд (4) при $\alpha = \alpha_1$. Крім того, для процесу $\beta^{(1)}_{T_n}(t)$ має місце аналог збіжності (8).

Оскільки для довільних $N > 0$, $\varepsilon > 0$, $\delta > 0$ має місце нерівність

$$\begin{aligned}
&\mathsf{P}\left\{\left|W^*_{T_n}\left(\beta^{(1)}_{T_n}(t)\right) - W^*_{T_n}\left(\beta^{(1)}(t)\right)\right| > \varepsilon\right\} \\
&\quad\le \mathsf{P}\left\{\beta^{(1)}_{T_n}(t) > N\right\} + \mathsf{P}\left\{\beta^{(1)}(t) > N\right\} \\
&\qquad + \mathsf{P}\left\{\sup_{|t_1-t_2|\le\delta;\, t_i\le N} |W^*_{T_n}(t_2) - W^*_{T_n}(t_1)| > \varepsilon\right\} + \mathsf{P}\left\{\left|\beta^{(1)}_{T_n}(t) - \beta^{(1)}(t)\right| > \delta\right\}
\end{aligned}$$

і для вінерівського процесу $W^*_{T_n}(t)$ має місце аналог збіжності (8), то отримаємо збіжність

$$W^*_{T_n}\left(\beta^{(1)}_{T_n}(t)\right) - W^*_{T_n}\left(\beta^{(1)}(t)\right) \xrightarrow{\mathsf{P}} 0 \tag{9}$$

для кожного $t > 0$ при $T_n \to \infty$.

Оскільки процеси $\beta^{(1)}_{T_n}(t)$ при кожному T_n є вимірними відносно σ-алгебри $\sigma\big(\widehat{W}_{T_n}(s), s \le t\big)$, а процеси $\beta^{(1)}_{T_n}(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} \beta^{(1)}(t)$ і $\widehat{W}_{T_n}(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} \widehat{W}(t)$ при $T_n \to \infty$, тому процес $\beta^{(1)}(t)$ вимірний відносно σ-алгебри $\sigma\big(\widehat{W}(s), s \le t\big)$.

Використовуючи властивості стохастичних інтегралів отримаємо

$$\begin{aligned}
\left|\mathsf{E}\, W^*_{T_n}(t)\widehat{W}_{T_n}(t)\right| &= \left|\mathsf{E}\,\beta_{T_n}(\tau_{T_n}(t))\,\widehat{W}_{T_n}(t)\right| \\
&= \left|\mathsf{E}\,\frac{\sqrt[4]{T_n}}{\sqrt{\psi_1(\sqrt{T_n})}}\int_0^{\tau_{T_n}(t)} g\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\, d\widehat{W}_{T_n}(s)\widehat{W}_{T_n}(t)\right| \\
&= \frac{\sqrt[4]{T_n}}{\sqrt{\psi_1(\sqrt{T_n})}}\left|\mathsf{E}\int_0^{\min(t,\tau_{T_n}(t))} g\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\, ds\right| \\
&\le \frac{\sqrt[4]{T_n}}{\sqrt{\psi_1(\sqrt{T_n})}}\,\mathsf{E}\int_0^t \left|g\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\right|\, ds \\
&= \frac{\psi_2(\sqrt{T_n})}{\sqrt{\sqrt{T_n}\psi_1(\sqrt{T_n})}}\cdot\frac{\sqrt{T_n}}{\psi_2(\sqrt{T_n})}\,\mathsf{E}\int_0^t \left|g\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\right|\, ds.
\end{aligned} \tag{10}$$

Покажемо, що при виконанні умов (A_3), (A_4) права частина попередньої нерівності прямує до нуля при $T_n \to \infty$. Для цього розглянемо функцію

$$F(x) = 2\int_0^x f(u)\left(\int_0^u \frac{|g(v)|}{f(v)}\, dv\right) du.$$

Ця функція має неперервну похідну $F'(x)$ і має майже скрізь (за мірою Лебега) локально інтегровну другу похідну $F''(x)$. Тому для процесу $F(\xi(t))$ можна застосувати формулу Іто ([15], §10, гл. II), згідно із якою отримаємо рівність

$$\mathsf{E}\,\frac{\sqrt{T_n}}{\psi_2(\sqrt{T_n})}\int_0^t \left|g\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\right|\, ds = \mathsf{E}\left[\frac{F(\xi(tT_n)) - F(x_0)}{\sqrt{T_n}\psi_2(\sqrt{T_n})}\right]. \tag{11}$$

Згідно з умовою (A_3)

$$|F(x)| \le C\psi_2(|x|)\cdot|x|$$

для всіх $x \in \mathbf{R}$. Тому

$$\mathsf{E}\left|\frac{F(\xi(tT_n))}{\sqrt{T_n}\psi_2(\sqrt{T_n})}\right| \le C\,\mathsf{E}\,r_{T_n}(t)\frac{\psi_2(r_{T_n}(t)\sqrt{T_n})}{\psi_2(\sqrt{T_n})} \le C_1\,\mathsf{E}\,r_{T_n}^{\alpha_2+1}(t).$$

Оскільки у рівнянні (1) $|xa(x)| \le C$ і $\xi(0) = x_0$, то аналогічно до ([13], гл. 2, §6, Теорема 4) отримаємо $\mathsf{E}\,r_T^{\alpha_2+1}(t) \le C_2 + C_3 t^{\frac{\alpha_2+1}{2}}$ для певних сталих C_2, C_3. Тому з рівності (11) маємо

$$\mathsf{E}\,\frac{\sqrt{T_n}}{\psi_2(\sqrt{T_n})}\int_0^t \left|g\left(r_{T_n}(s)\sqrt{T_n}\right)\right|\,ds \le \tilde{C}_1 + \tilde{C}_2 t^{\frac{\alpha_2+1}{2}},$$

а з умови (A_4) і нерівності (10) отримаємо для кожного $t > 0$

$$\left|\mathsf{E}\,W_{T_n}^*(t)\widehat{W}_{T_n}(t)\right| \to 0$$

при $T_n \to \infty$.

Отже, $\left|\mathsf{E}\,W_{T_n}^*(t)\widehat{W}(t)\right| \to 0$ при $T_n \to \infty$.

Оскільки процеси $\widehat{W}(t)$ і $W_{T_n}^*(t)$ є вінерівськими і в границі некорельовані, то $W_{T_n}^*(t)$ при $T_n \to \infty$ не залежить від $\widehat{W}(t)$, а в силу того, що процес $\beta^{(1)}(t)$ повністю визначається процесом $\widehat{W}(t)$, то $\beta^{(1)}(t)$ при $T_n \to \infty$ не залежить від $W_{T_n}^*(t)$.

Із збіжності (9) випливає ([17], гл. IV, §11), що скінченновимірні розподіли процесу $W_{T_n}^*\bigl(\beta_{T_n}^{(1)}(t)\bigr)$ і відповідні скінченновимірні розподіли процесу $W_{T_n}^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$ у границі при $T_n \to \infty$ співпадають. Оскільки процеси $W_{T_n}^*(t)$ і $\beta^{(1)}(t)$ при $T_n \to \infty$ незалежні, а скінченновимірні розподіли процесу $W_{T_n}^*(t)$ не залежать від T_n, то скінченновимірні розподіли процесу $W_{T_n}^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$ при $T_n \to \infty$ збігаються до відповідних скінченновимірних розподілів процесу $W^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$, де $W^*(t)$ — вінерівський процес, незалежний від процесу $\beta^{(1)}(t)$.

Отже, скінченновимірні розподіли процесу $\beta_{T_n}(t)$ збігаються при $T_n \to \infty$ до відповідних скінченновимірних розподілів процесу $W^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$.

Для доведення слабкої збіжності скористаємось нерівністю

$$\begin{aligned}
&\mathsf{P}\left\{\sup_{\substack{|t_1-t_2|\le h\\ t_i\le L}}|\beta_{T_n}(t_2)-\beta_{T_n}(t_1)|>\varepsilon\right\}\\
&\quad= \mathsf{P}\left\{\sup_{\substack{|t_1-t_2|\le h\\ t_i\le L}}\left|W_{T_n}^*\left(\beta_{T_n}^{(1)}(t_2)\right)-W_{T_n}^*\left(\beta_{T_n}^{(1)}(t_1)\right)\right|>\varepsilon\right\}\\
&\quad\le \mathsf{P}\left\{\sup_{0\le t\le L}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t)\right|>N\right\}\\
&\qquad+\mathsf{P}\left\{\left(\sup_{\substack{|t_1-t_2|\le h\\ t_i\le L}}\left|W_{T_n}^*\left(\beta_{T_n}^{(1)}(t_2)\right)-W_{T_n}^*\left(\beta_{T_n}^{(1)}(t_1)\right)\right|>\varepsilon\right)\right.\\
&\qquad\qquad\left.\cap\left(\sup_{0\le t\le L}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t)\right|\le N\right)\right\}
\end{aligned}$$

$$\leq \mathsf{P}\left\{\sup_{0\leq t\leq L}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t)\right|>N\right\}+\mathsf{P}\left\{\sup_{\substack{|t_1-t_2|\leq h\\ t_i\leq L}}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t_2)-\beta_{T_n}^{(1)}(t_1)\right|\geq\delta\right\}$$
$$+\mathsf{P}\left\{\left(\sup_{\substack{|t_1-t_2|\leq h\\ t_i\leq L}}\left|W_{T_n}^*\left(\beta_{T_n}^{(1)}(t_2)\right)-W_{T_n}^*\left(\beta_{T_n}^{(1)}(t_1)\right)\right|>\varepsilon\right)\right.$$
$$\left.\cap\left(\sup_{0\leq t\leq L}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t)\right|\leq N\right)\cap\left(\sup_{\substack{|t_1-t_2|\leq h\\ t_i\leq L}}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t_2)-\beta_{T_n}^{(1)}(t_1)\right|<\delta\right)\right\}$$
$$\leq \mathsf{P}\left\{\sup_{0\leq t\leq L}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t)\right|>N\right\}+\mathsf{P}\left\{\sup_{\substack{|t_1-t_2|\leq h\\ t_i\leq L}}\left|\beta_{T_n}^{(1)}(t_2)-\beta_{T_n}^{(1)}(t_1)\right|\geq\delta\right\}$$
$$+\mathsf{P}\left\{\sup_{\substack{|s_1-s_2|\leq\delta\\ s_i\leq N}}\left|W_{T_n}^*(s_2)-W_{T_n}^*(s_1)\right|>\varepsilon\right\}$$

при довільних $\varepsilon>0$, $\delta>0$, $N>0$, $L>0$.

Із цієї нерівності і того, що для процесів $W_{T_n}^*(t)$ і $\beta_{T_n}^{(1)}(t)$ виконується співвідношення аналогічне (8), маємо, що і для процесу $\beta_{T_n}(t)$ має місце співвідношення аналогічне (8). Тому ([16], гл. IX, §2, Теорема 1) процес $\beta_{T_n}(t)$ слабко збігається при $T_n\to\infty$ до процесу $W^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$. Із довільності підпослідовності $T_n\to\infty$ і єдиності розв'язку рівняння (2) випливає доведення теореми. □

Приклад 2.1. Розглянемо рівняння (1) з

$$a(x)=\frac{c_0x}{(1+x^2)}.$$

Нехай

$$g(x)=\frac{\sin x}{\sqrt[8]{1+x^2}}.$$

У даному випадку $f(x)=\sqrt[4]{1+x^2}$ і умови Теореми 2.1 виконуються при $\psi_1(r)=\sqrt{r}\ln r$, $\psi_2(r)=r^{\frac{3}{4}}$, $b=\frac{1}{2}$, $c_0=-\frac{1}{4}$.

Тому випадковий процес

$$\beta_T(t)=\frac{1}{\sqrt{\sqrt{T}\psi_1(\sqrt{T})}}\int_0^{tT}g(\xi(s))\,dW(s)=\frac{1}{T^{\frac{3}{8}}\sqrt{\ln\sqrt{T}}}\int_0^{tT}\frac{\sin(\xi(s))}{\sqrt[8]{1+\xi^2(s)}}\,dW(s),$$

де процеси $\xi(t)$ і $W(t)$ пов'язані через рівняння (1), слабко збігається при $T\to\infty$ до процесу $\beta(t)=W^*\left(\beta^{(1)}(t)\right)$, де $W^*(t)$ — вінерівський процес,

$$\beta^{(1)}(t)=2b\left[\frac{r^{\alpha_1+1}(t)}{\alpha_1+1}-\int_0^t r^{\alpha_1}(s)\,d\widehat{W}(s)\right],$$

де $\alpha_1=\frac{1}{2}$, і процеси $r(t)\geq 0$ і $\widehat{W}(t)$ пов'язані через рівняння (2), $W^*(t)$ і $\beta^{(1)}(t)$ — незалежні. У розглядуваному випадку

$$\beta^{(1)}(t)=\frac{2}{3}r^{\frac{3}{2}}(t)-\int_0^t\sqrt{r(s)}\,d\widehat{W}(s),\qquad r^2(t)=\frac{1}{2}t+2\int_0^t r(s)\,d\widehat{W}(s).$$

Теорема 2.2. *Нехай ξ — розв'язок рівняння* (1), *в якому коефіцієнт a задовольняє умову (A_1); дійсна функція g^2 — локально інтегровна і така, що для певної сталої b виконується умова*

$$\lim_{|x|\to\infty}\left[\frac{f(x)}{|x|}\int_0^x \frac{g^2(u)}{f(u)}\,du - b\operatorname{sign}x\right] = 0,$$

де $f(x)$ визначена в (7). *Тоді випадковий процес*

$$\beta_T(t) = \frac{1}{\sqrt{T}}\int_0^{tT} g(\xi(s))\,dW(s)$$

слабко збігається при $T \to \infty$ до процесу $\beta(t) = \sqrt{b\,(2c_0+1)}W^*(t)$, де $W^*(t)$ — вінерівський процес.

Доведення. Зрозуміло, що при кожному $t > 0$

$$\beta_T(t) = \int_0^t g(\xi(sT))\,dW_T(s)$$

з ймовірністю 1. Нехай $\tau_T(t)$ — найменший розв'язок рівняння $\beta_T^{(1)}(\tau_T(t)) = t$, де

$$\beta_T^{(1)}(t) = \int_0^t g^2\left(\xi(sT)\right)\,ds.$$

Аналогічними міркуваннями, як і при доведенні Теореми 2.1, отримаємо, що

$$\beta_T(t) = W_T^*\left(\beta_T^{(1)}(t)\right),$$

де $W_T^*(t)$ при кожному $T > 0$ є вінерівським процесом.

Функція g^2 задовольняє умовам Теореми 2.2 роботи [4] при $\alpha = 1$. Тому процес $\beta_T^{(1)}(t)$ при $T \to \infty$ слабко збігається до виродженого процесу $b\,(2c_0+1)t$. Із слабкої збіжності до виродженого процесу випливає збіжність за ймовірністю ([17], гл. III, §10.1). Отже,

$$\beta_T^{(1)}(t) \xrightarrow{\mathsf{P}} b\,(2c_0+1)t$$

при $T \to \infty$ і аналогічно доведенню збіжності (9) маємо, що

$$W_T^*\left(\beta_T^{(1)}(t)\right) - W_T^*\left(b\,(2c_0+1)t\right) \xrightarrow{\mathsf{P}} 0$$

при $T \to \infty$. Оскільки $W_T^*(t)$ при кожному T є вінерівським процесом, то маємо збіжність при $T \to \infty$ скінченновимірних розподілів процесу $\beta_T(t)$ до відповідних розподілів процесу $\sqrt{b\,(2c_0+1)}W^*(t)$.

Для остаточного доведення теореми досить, як і в Теоремі 2.1, впевнитися в справедливості співвідношення аналогічного (8) для $\beta_T(t)$. □

Теорема 2.3. *Нехай ξ — розв'язок рівняння* (1), *і виконується умова (A_1); нехай дійсна вимірна функція g локально інтегровна і така, що існують сталі q і b, для яких*

$$(A_5)\qquad \lim_{|x|\to\infty}\frac{1}{|x|}\int_0^x f(u)\left(\int_q^u \frac{g(v)}{f(v)}\,dv\right)du = 0;$$

$$(A_6)\qquad \lim_{|x|\to\infty}\left[\frac{f(x)}{|x|}\int_0^x f(u)\left(\int_q^u \frac{g(v)}{f(v)}\,dv\right)^2 du - b\operatorname{sign}x\right] = 0,$$

де $f(x)$ визначена в (7). *Тоді випадковий процес*

$$\beta_T^{(1)}(t) = \frac{1}{\sqrt{T}}\int_0^{tT} g(\xi(s))\,ds$$

слабко збігається при $T \to \infty$ *до процесу* $2\sqrt{b\,(2c_0+1)}W^*(t)$*, де* $W^*(t)$ *— вінерівський процес.*

Доведення. Розглянемо функцію

$$F(x) = 2\int_0^x f(u)\int_q^u \frac{g(v)}{f(v)}\,dv\,du,$$

де $f(x)$ визначена в (7). Ця функція має неперервну похідну $F'(x)$ і має майже скрізь (за мірою Лебега) локально інтегровну другу похідну $F''(x)$. Тому для процесу $F(\xi(t))$ можна застосувати формулу Іто ([15], §10, гл. II), згідно із якою, враховуючи рівність

$$F'(x)a(x) + \frac{1}{2}F''(x) = g(x),$$

яка має місце майже скрізь (за мірою Лебега), отримаємо

$$\beta_T^{(1)}(t) = \frac{1}{\sqrt{T}}\left[F(\xi(tT)) - F(x_0)\right] - \frac{1}{\sqrt{T}}\int_0^{tT} F'(\xi(s))\,dW(s) \tag{12}$$

з ймовірністю 1 для всіх $t > 0$. Із умови (A_5) випливає, що $|x|^{-1}F(x) \to 0$ при $|x| \to \infty$. Крім того, враховуючи нерівність

$$\mathsf{E}\,\frac{|\xi(tT)|^2}{T} \le C_1 + C_2 t$$

(див. [4]) легко встановити, що

$$\frac{F(\xi(tT))}{\sqrt{T}} \xrightarrow{\mathsf{P}} 0$$

при $T \to \infty$. Отже, з (12) випливає, що

$$\beta_T^{(1)}(t) + \frac{1}{\sqrt{T}}\int_0^{tT} F'(\xi(s))\,dW(s) \xrightarrow{\mathsf{P}} 0 \tag{13}$$

при $T \to \infty$. Аналогічними міркуваннями, як і при доведенні Теореми 2.1, отримаємо, що

$$\frac{1}{\sqrt{T}}\int_0^{tT} F'(\xi(s))\,dW(s) = \int_0^t F'(\xi(sT))\,dW_T(s) = W_T^*\left(\int_0^t \left[F'(\xi(sT))\right]^2\,ds\right),$$

де $W_T^*(t)$ — сімейство вінерівських процесів. Тому, враховуючи (13),

$$\beta_T^{(1)}(t) + W_T^*\left(\int_0^t \left[F'(\xi(sT))\right]^2\,ds\right) \xrightarrow{\mathsf{P}} 0$$

при $T \to \infty$ для кожного $t > 0$. Згідно з умовою (A_6) для функції $[F'(x)]^2$ виконуються умови Теореми 2.2 роботи [4] при $\alpha = 1$. Тому процес

$$\beta_T^{(1)}(t) = \int_0^t \left[F'(\xi(sT))\right]^2\,ds$$

при $T \to \infty$ слабко збігається до виродженого процесу $4b\,(2c_0+1)t$. Далі завершення доведення теореми аналогічне завершенню доведення Теореми 2.2. □

Приклад 2.2. Розглянемо рівняння (1) з

$$a(x) = \frac{c_0 x}{1+x^2}.$$

Нехай $g(x) = \sin x$.

1) У випадку $c_0 = 1$ маємо $f(x) = (1+x^2)^{-1}$ і умови Теореми 2.3 виконуються при $q = 0$, $b = \frac{1}{6}$.

Тому випадковий процес

$$\beta_T^{(1)}(t) = \frac{1}{\sqrt{T}} \int_0^{tT} \sin(\xi(s))\, ds$$

слабко збігається при $T \to \infty$ до процесу $\beta(t) = \sqrt{2} W^*(t)$, де $W^*(t)$ — вінерівський процес.

2) Якщо $c_0 = 0$, то $f(x) = 1$ і умови Теореми 2.3 виконуються при $q = \frac{\pi}{2}$, $b = \frac{1}{2}$. Тому випадковий процес

$$\beta_T^{(1)}(t) = \frac{1}{\sqrt{T}} \int_0^{tT} \sin(W(s))\, ds$$

слабко збігається при $T \to \infty$ до процесу $\beta(t) = \sqrt{2} W^*(t)$, де $W^*(t)$ — вінерівський процес.

3. Допоміжний результат

Доведемо лему, що використовується при доведенні Теореми 2.1.

Лема 3.1. *Нехай ξ — розв'язок рівняння* (1)*, тоді для локально інтегровної з квадратом дійсної функції $g \not\equiv 0$*

$$\int_0^{\infty} g^2\left(\xi(s)\right)\, ds = \infty$$

з ймовірністю 1.

Доведення. Оскільки $g \not\equiv 0$, то не обмежуючи загальності, будемо вважати, що

$$\sup_{-1<x<0} g^2(x) > 0.$$

Позначимо $\sigma_1 = \min\{t\colon \xi(t) = 0\}$, $\tau_1 = \min\{t > \sigma_1 \colon \xi(t) = -1\}$, ..., $\sigma_n = \min\{t > \tau_{n-1} \colon \xi(t) = 0\}$, $\tau_n = \min\{t > \sigma_n \colon \xi(t) = -1\}$, ..., і

$$\zeta_n = \int_{\sigma_n}^{\tau_n} g^2\left(\xi(s)\right)\, ds.$$

Оскільки розв'язок рівняння (1) є строго марківським (див. [1]), то ζ_n — послідовність незалежних і однаково розподілених випадкових величин (див.[13], гл. 3, §15, Наслідок 1). Тому згідно з посиленим законом великих чисел

$$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} \zeta_i \to \mathsf{E}\, \zeta_1, \qquad n \to \infty$$

майже напевне.

Отже, $\sum_{i=1}^{n} \zeta_i \to \infty$, $n \to \infty$, з ймовірністю 1, оскільки

$$\mathsf{E} \int_{\sigma_1}^{\tau_1} g^2\left(\xi(s)\right)\, ds > 0$$

(існування і невід'ємність математичного сподівання для ζ_1 випливає із роботи [13], гл. 3, §15, Теорема 2).

Тому із нерівності

$$\int_0^{\infty} g^2\left(\xi(s)\right)\, ds \geq \sum_{i=1}^{\infty} \zeta_i$$

маємо, що

$$\int_0^{\infty} g^2\left(\xi(s)\right)\, ds = \infty$$

з ймовірністю 1. □

Література

1. А. Ю. Веретенников, *О сильных решениях стохастических дифференциальных уравнений*, Теор. вероятн. и применен. **XXIV** (1979), № 2, 348–360.
2. Г. Л. Кулініч, Є. П. Каськун, *Про асимптотичну поведінку розвязків певного класу одновимірних стохастичних диференціальних рівнянь Іто*, Теор. ймовір. та матем. статист. **56** (1997), 96–104.
3. T. Shiga and S. Watanabe, *Bessel diffusions as a one-parameter family of diffusion processes*, Z. Wahrscheinlichkeitstheor und verw. Geb. **27** (1973), № 1, 37–46.
4. G. L. Kulinich, S. V. Kushnirenko, and Y. S. Mishura, *Asymptotic behavior of the integral functionals for unstable solutions of one-dimensional Itô stochastic differential equations*, Theory Probab. Math. Statist. **89** (2013), 93–105.
5. Г. Л. Кулинич, *Предельные распределения для функционалов интегрального типа от неустойчивых диффузионных процессов*, Теор. вероятн. и матем. статист. **11** (1974), 81–85.
6. Г. Л. Кулинич, *Предельные теоремы для одномерных стохастических дифференциальных уравнений при нерегулярной зависимости коэффициентов от параметра*, Теор. вероятн. и матем. статист. **15** (1976), 99–114.
7. G. L. Kulinich, *On necessary and sufficient conditions for convergence of homogeneous additive functionals of diffusion processes*, Proceedings of the Second Ukrainian–Hungarian Conference: New Trends in Probability and Mathematical Statistics (M. Arato and M. Yadrenko, eds.), vol. 2, “TViMS”, Kyiv, 1995, pp. 381–390.
8. Н. И. Портенко, *Некоторые предельные теоремы для аддитивных функционалов от процессов с независимыми приращениями*, Теор. вероятн. и матем. статист. **4** (1971), 130–136.
9. Ж. Жакод, А. Н. Ширяев, *Предельные теоремы для случайных процессов*, В 2-х томах, т. 2, “Наука: Физматлит”, Москва, 1994.
10. Г. Л. Кулинич, *О предельном поведении распределения решения стохастического диффузионного уравнения*, Теор. вероятн. и применен. **XII** (1967), № 3, 348–360.
11. А. В. Скороход, Н. П. Слободенюк, *Предельные теоремы для случайных блужданий*, “Наукова думка”, Киев, 1970.
12. И. И. Гихман, А. В. Скороход, *Стохастические дифференциальные уравнения и их приложения*, “Наукова думка”, Киев, 1982.
13. И. И. Гихман, А. В. Скороход, *Стохастические дифференциальные уравнения*, “Наукова думка”, Киев, 1968.
14. А. В. Скороход, *Исследования по теории случайных процессов*, Издательство Киевского университета, Киев, 1961.
15. Н. В. Крылов, *Управляемые процессы диффузионного типа*, “Наука”, Москва, 1977.
16. И. И. Гихман, А. В. Скороход, *Введение в теорию случайных процессов*, “Наука”, Москва, 1965.
17. М. Лоэв, *Теория вероятностей*, Издательство иностранной литературы, Москва, 1962.

01601, Київ, вул. Володимирська, 64/13, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, механіко-математичний факультет, кафедра загальної математики

Адреса електронної пошти: zag_mat@univ.kiev.ua

01601, Київ, вул. Володимирська, 64/13, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, механіко-математичний факультет, кафедра загальної математики

Адреса електронної пошти: bksv@univ.kiev.ua

01601, Київ, вул. Володимирська, 64/13, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, механіко-математичний факультет, кафедра теорії ймовірностей, статистики та актуарної математики

Адреса електронної пошти: myus@univ.kiev.ua

Надійшла 14/03/2014